

8.

A szöveg mint nyom, a szöveg mint jel(zés) Észrevételek Agatha Christie szövegeinek átdolgozásához

HAASE ZSÓFIA

1. Bevezetés

2023 áprilisában megjelent egy írás a *Welt* online kiadásának hasábjain *Miss Marple und die Zensur*¹ címmel (Praschl 2023), melyben többek között felvetődik az a kérdés, hogy milyen következményei lehetnek annak, ha belenyúlnak egy irodalmi műbe, megváltoztatják azt. A közelmúltban Agatha Christie híres detektívregényei közül jónéhány áldozatul esett ilyesfajta átdolgozásnak, melynek célja az ún. kisebbségi és kulturális lektorok (*sensitivity readers*) elvárásainak való megfelelés. „Milyen következményekkel jár azonban a beavatkozás?” – teszi fel a kérdést a cikk szerzője² (Praschl 2023). Ez a cikk olyan más írások sorába illeszkedik, melyek a közelmúltban ugyanebben a témában különböző online portálokon (Hall 2023, Simpson 2023 vagy Dzsubák 2023) jelentek meg, és melyekben többek között az Agatha Christie, Roald Dahl és Ian Fleming szövegeinek átdolgozása keltette vita tematizálódik.

Arról van szó, hogy a kiadók úgynevezett *sensitivity reader*-jei, magyarul kisebbségi és kulturális lektorai átdolgozzák, vagy már át is dolgozták többek között Agatha Christie szövegeit a kortárs olvasó számára. Kínos leírásokat, zsidó nevekké vagy orrokkal való viccelődéseket, úgymint etnikai sztereotípiákat távolítanak így el teljesen szövegekből, vagy írják át azokat a kornak megfelelő politikai korrektség elvét szem előtt tartva. Olyan művek érintettek itt, mint például a *Rejtély az Antillákon (A Caribbean Mystery)* vagy *A titokzatos stylesi eset (The Mysterious Affair at Styles)* (Praschl 2023).

Az átdolgozások támogatói mellett találkozhatunk azonban olyan véleményekkel is, melyek mindezt rendkívül aggasztónak tartják, és felteszik a kérdést, hogy miért ne lehetne az olvasókat az eredeti szövegekkel szembeállítani, és így lehetővé tenni, hogy ők maguk gondolkodjanak el egy közel fél évszázada elhunyt író bizonyos értelemben vett korlátoltságán (Praschl 2023). „Ha Agatha Christie nyelvhasználatával kapcsolatban a tanórán vagy egy tévéműsorban megbeszéljük, hogy a kolonialista szemlélet vagy a rasszizmus milyen mélyen szötte át a brit kultúrát, hogy még egy ártatlan krimiben is felbukkan, azzal semmi baj sincsen, sőt [...]” (Dzsubák 2023). Az átdolgozások kritikusai szerint

¹ „Miss Marple és a cenzúra” (ford.)

² Az idegen nyelvű cikkekből vett szövegrészek fordítása jelen írásban a szerző munkája.

nem másról van itt szó, mint (meg)hamisításról, ahol a szerző, de az olvasó szabadsága is korlátozódik. Az pedig, hogy mindez hova vezethet, beláthatatlan: „Egy idő után nem lehet majd megállapítani, hogy olyan szerzők, mint Agatha Christie [...] rasszista, antiszemita vagy szexista gondolatokat közvetítettek, mert ezt a minden irritációtól megtisztított műveikkel már nem lehet majd alátámasztani” (Praschl 2023).

A szóban forgó probléma, vagyis a szövegek átdolgozása nyelvészeti szempontból is vizsgálható. Felvetődik a kérdés, hogy nyelvészeti aspektusból mi történik akkor, ha egy szöveg átdolgozásra kerül, megváltozik. Meglátásom szerint itt egyfajta nyomhamisításról, illetve a befogadók megtévesztéséről van szó. Jelen írásomban ezt az állítást kívánom megvilágítani a szövegnyelvészet funkcionális-kognitív irányzatát mint elméleti háttérrel segítségül hívva, mely szerint a szövegek nyomokként, illetve jel(zés)ekként értelmezhetők.

2. A funkcionális-kognitív irányzat a szövegnyelvészetben (Schwarz-Friesel–Consten 2014)

Elsőként álljon itt egy idézet Schwarz-Friesel–Consten (2014a: 7)-től, mely a szerzők álláspontját foglalja össze a szövegek funkcióját illetően:

A szövegek informálnak minket a világról, gondolatokat és véleményeket adnak tovább, törvényeket és normákat fektetnek le, útmutatást adnak, történelmi tudást őriznek. [...] A nyelvi megnyilatkozások tulajdonságai közé sorolható általában, hogy egyfelől az információközvetítést szolgálják, másfelől a szociális kapcsolatok létrehozását és irányítását. [...] A szövegek tehát nemcsak leképezik a valóságot, hanem létre is hoznak valóságokat. [...] A szövegek teljes társadalmak kulturális tudását tükrözik vissza, részei a kollektív emlékezetnek, és múltunk ismereteit konzerválják.³

Ahogy a fenti idézetből is látszik, a szövegek olyan eszközök, melyekkel nyelven kívüli célokat lehet megvalósítani, úgymint meggyőzés, informálás, szórakoztatás stb. A funkcionális-kognitív irányzat a szövegek kommunikatív funkciójára összpontosít, és a nyelvi produkció, illetve a nyelvi megértés alapjában a szellemi képességeket és a gondolkodási folyamatokat tekinti (Schwarz-Friesel–Consten 2014a: 22) Az irányzat két alapfeltevése, hogy a szövegek egyfelől nyomoknak, másfelől jel(zés)eknek tekinthetők. A szövegalkotó szempontjából a szövegek a szerző kognitív aktivitása nyomainak tekinthetők:

A szövegstruktúrákon keresztül megtudunk valamit a szellemi képességről, ami éppen az ilyen struktúrák létrehozásáért felelős. Ezzel együtt rekonstruáljuk a szövegalkotó kognitív beállítódását, esetleg képet kaphatunk motivációiról, ismereteiről, stílusáról [...] (Schwarz-Friesel–Consten 2014a: 23).

³ A szakirodalmi idézetek fordítása jelen írásban a szerző munkája.

A szövegek azonban nemcsak a szerzőről árulkodnak, hanem betekintést engednek helyzeti összefüggésekbe és történelmi korokba (Schwarz-Friesel–Consten 2014a: 23).

A befogadó szemszögéből „a szövegek jel(zés)ek, mentális cselekvési impulzusok, amelyek a szövegek tartalma és formája alapján az olvasó fejében szellemi (és emocionális) folyamatokat tudnak kiváltani” (Schwarz-Friesel–Consten 2014a: 23).

A textualitást ennél fogva már nem csupán a szöveg egy tulajdonságának tekintik, hanem valaminek, amit konstruktív módon kell feltárni, valaminek, ami nem előre adott. Ebben a konstruktivista szemléletben a szöveg egyszerre produktum és folyamat (Schwarz-Friesel–Consten 2014a: 23).

Felvetődik a kérdés, hogy mit történik a szövegekkel mint nyomokkal és jel(zés)ekkel, ha megváltoztatjuk őket. Ha a szöveget megváltoztatjuk, akkor mondhatjuk, hogy meghamisítjuk a nyomokat. A szerző identitása sérül, ha a megváltoztatott szöveg révén nem ugyanazok a szellemi adottságok, motivációk, beállítódások, ismeretek kerülnek kifejezésre, és sem nem ugyanaz a stílus, mint az eredeti szöveg révén. A megváltoztatott szöveg ráadásul a befogadót is megtéveszti, mert nem azokat az emóciókat, szellemi folyamatokat váltja ki benne, mint amiket az eredeti szöveg kiváltott volna, nem tudnak megmutatkozni azok a cselekvési impulzusok, mint az eredeti esetében. A változtatások a szöveg mint produktum integritására is hatással vannak, ami a befogadói folyamatra nézve szintén negatív következményekkel jár.

2.1. Egy újságszöveg példaelemzése

Hogy az átdolgozás következményeit egy konkrét szövegen is megmutassam, a következőkben egy újságszöveget elemzek, amely nemrégiben jelent meg a HVG online hasábjain:

Sajátos előkarácsonyi ajándékként 140 millió eurónyi (több mint ötvenmilliárd forint) megahitelt ítél meg az állami Magyar Fejlesztési Bank (MFB) Mészáros Lőrinc egyik újdonsült vállalatának, a Talentis International Construction Investments Kft.-nek – derül ki abból a decemberi szerződésből, amelyben a bank jelzálogjogot kötött ki a vállalkozás üzletrészeire.

Halmozza az élvezeteket, pontosabban a közpénzeket e cég, amelynek súlyos küldetése van: Mészáros vasöklével megregulázni az itthoni cementgyárak külföldi, a kormány által kiutálni szándékozott tulajdonosait [...] (Gyenis 2024).

A szöveg egy részlet abból a cikkből, amely 2024. január 28-án jelent meg online a hvg.hu-n, és amely a közpénzek helytelen felhasználását sérelmezi Magyarországon. A szöveg egyértelműen perspektíváltan tudósít arról, hogy „állami százmilliárdok” kormányközeli nagyvállalkozók „érdekeltségéinél futnak össze”, pedig azok eredetileg „a koronavírus, majd a háború okozta krízis leküzdésére” szolgálnának. Ráadásul a közpénzek ilyenfajta felhasználását „takargatni sem próbálják az érintettek.” A közpénzek „sajátos előkarácsonyi ajándékként” (nem kell érte tenni semmit, csak úgy kapjuk, mert szeretnek minket), illetve „élvezetekként” (rendszer hasznélvezőiről van szó) való leírása, illetve olyan (jelzős) szerkezetek használata mint „újdonsült vállalat” (van már neki elég, de most megint lett még egy), „súlyos küldetés” (valójában nem komolyan vehető, látszat), „vasöklével megregulázni” (ágyúval verébre löni) egyértelmű indikátorai az újságíró gúnyos, szarkasztikus, kritikus beállítódásának a közpénzek ilyenfajta felhasználását lehetővé tevő rendszer és politikusok, illetve a rendszer hasznélvezői, a nagyvállalkozók felé. A fenti példák megmutatják tehát, hogy a szöveg szerzője mentálisan hogyan konceptualizálja az említett eseményeket, folyamatokat. A befogadó szemszögéből a szöveg mint felhívás, felszólítás értelmezhető: Ne hagyjuk a közpénzek ilyenfajta felhasználását, a kormány a gazdaság ösztönzésére és ne a kormányközeli nagyvállalkozók támogatására koncentráljon. Összefoglalva, a szöveg felszólítás kompetens kormányzásra.

Szövegnyelvészeti aspektusból mi történne, ha a példaszöveget átdolgoznánk, megváltoztatnánk? Ha az olyan értékelést hordozó nyelvezetet, mint amilyen a fentebbi felsorolásban is megmutatkozik (a közpénzek karácsonyi ajándékként, élvezetekként való bemutatása, kormányközeli nagyvállalkozók kétséges jelentőségű küldetéseinek leírása) megváltoztatnánk, azaz törölnénk, vagy máshogy fogalmaznánk, akkor a szöveg alkotójának szarkazmusa, kritikus beállítódása esetlegesen nem tudna megmutatkozni, a szöveg nem működhetne felszólításként kompetens kormányzásra. A szerző kognitív beállítódása, stílusa nem lenne felismerhető, a szöveg nem tudná betölteni szándékolt funkcióját (felszólítás), ami a szerző identitásának megsértését, illetve a befogadó megtévesztését hozná magával. A szöveg integritása sérülne.

3. Agatha Christie regényeinek átdolgozásához

Agatha Christie számos műve „nem öregedett szépen” köszönhetően annak, ahogyan a szerző a különböző társadalmi osztályokat, etnikai és nemzeti sztereotípiákat megjeleníti. Az effajta leírások manapság kellemetlennek, sértőnek minősülnek, aminek következtében Christie művei „kérdéses élvezetet” nyújthatnak (vö. Eckert 2021: 186). Egyes kiadók ezért a már fent említett átdolgozásokhoz folyamodtak, amelyek a kérdéses szövegeket a kortárs olvasó feltételezett világnézetéhez hivatottak igazítani.

Fentebb már szó esett arról, hogy mi történik szerzői, illetve befogadói perspektívából, amikor egy szöveget megváltoztatunk. Felvetődik azonban az a kérdés is, hogy mi történik a szöveg perspektívájából, hogyha megváltoztatják. Van a szövegnek is identitása, ami ilyen esetben sérül? Ha a szövegekre mint „[...]” a közvetlen beszédhelyzetről és személyes közvetítésről leválasztott megnyilatkozásra [...]” (Kurz 2000: 210) tekintünk, amely „interpretációt igényel” (uo.), akkor mindenképpen beszélhetünk szövegidentitásról. A szerző így hatalomfosztott lesz, és „[...]” már nem ura a szöveg jelentésének [...]” (uo.). A szerzői intenció „[...]” nem előzi meg az interpretációt, hanem csak abból következethető majd ki” (uo.). Mivel abból indulunk ki, hogy „[...]” egy szöveg érvényessége túlmutat a keletkezésén, és a szerző egy szükséges, de a szövegből is nyert instancia, [...]” egy interpretáció egy szerzőt jobban meg tud érteni, és jobban meg is kell, hogy értsen, mint az saját magát” (uo.). Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy akkor is, ha a szerző kategóriájától elhatárolódunk, és nem operálunk a szerzői identitással, beszélhetünk a szöveg mint az interpretációt igénylő képződmény identitásának a megsértéséről.

Ezen a ponton jegyzem meg, hogy Eckert (2021) szerint az, ahogyan Christie a társadalmi osztályokat, etnikai és nemzeti előítéleteket, sztereotípiákat ábrázolja, performatív funkcióval bír a narratívában: az ilyenfajta ábrázolás eltéríti az olvasó és a detektív figyelmét, és megerősíti az előbbi szimpátiáját az utóbbi iránt azáltal, hogy a sztereotípiák a detektívet heroikusabbnak és viselkedését, döntéseit megalapozottabbnak mutatják (Eckert 2021: 191). Mindez leginkább a *Gyilkosság az Orient expresszen* című regényre érvényes (Eckert 2021). A whodunit történetekben ezenfelül elengedhetetlenül része az élvezetnek, hogy az olvasó gyakran hamis megoldásokkal és zsákutcákkal szembesül, amit gyakran a sztereotípiák tesznek lehetővé, amelyek tehát nem tekinthetők feleslegesnek. Az is kiemelő, hogy a *Gyilkosság az Orient expresszen* című műben az utasok a sztereotípiákat csupán eljuttatják, és érdekes, hogy hogyan viselkednek, amikor lelepleződnek. Egyesek elvesztik például ridegségüket, érzéketlenségüket (Eckert 2021: 196). Azt mondhatjuk tehát, hogy a sztereotípiák a detektívet igazolják (Eckert 2021: 197).

Ha az átdolgozott szöveghelyeket a *Rejtély az Antillákon (A Caribbean Mystery)* című regényben vizsgáljuk (vö. a William Morrow 2022 és a Harper Collins 2022 kiadásait), akkor hasonló mintákat figyelhetünk meg. A legtöbb átdolgozás azokat a szöveghelyeket érinti, ahol a helyi szállodai alkalmazott, Victoria Johnson jelenik meg. A következőkben néhány szöveghelyet sorolok föl, ahol változtatásokra került sor:⁴

⁴ A **kövérén szedett** részeket az átdolgozott szövegben teljesen kihagyták, vagy más kifejezéssel helyettesítették. Az elsőként megjelenő szövegrészletek mindig az eredetit, a másodikként megjelenők (a nyíl utániak) a megváltoztatott szöveghelyet jelenítik meg. A közérthetőség végett a szövegrészleteket magyar fordításban fogom megadni. Megjegyzendő, hogy magyar fordításban (tudtommal) eddig csak az eredeti szövegek olvashatók (ld. Christie 2020), az átdolgozottak nem. Ahol a meg-

*A fekete nyugat-indiai lány rámosolygott, és jó reggelt kívánt, miközben Miss Marple térdére tette a tálcát. **Milyen szép fehér fogai vannak, milyen boldog és mosolygós.** Jó természetük van ezeknek a lányoknak, csak az a kár, hogy annyira nincs kedvük férjhez menni. Ez nagyon aggasztotta Prescott kanonokot. Sok a keresztelő, szokta mondani, hogy megvigasztalja magát, de kevés az esküvő (Christie 2020: 31).*

A nyugat-indiai lány rámosolygott, és jó reggelt kívánt, miközben Miss Marple térdére tette a tálcát. Jó természetük van ezeknek a lányoknak, csak az a kár, hogy annyira nincs kedvük férjhez menni. Ez nagyon aggasztotta Prescott kanonokot. Sok a keresztelő, szokta mondani, hogy megvigasztalja magát, de kevés az esküvő (Christie 2022b: 24).

*A szálloda területe mögött, egy rozoga kunyhóban, amely néhány másikkal együtt egy kis patak partján állt, egy Victoria Johnson nevű lány a hátára fordult, és felült az ágyban. Ez a St. Honoré-i lány pompás teremtés volt, **minden szobrász gyönyörködve szemlélte volna feketemárvány testét.** Ujjaival végigszántotta fekete, sűrű, göndör haját. Lábával oldalba bökte alvó élettársát (Christie 2020: 53).*

A szálloda területe mögött, egy rozoga kunyhóban, amely néhány másikkal együtt egy kis patak partján állt, egy Victoria Johnson nevű lány a hátára fordult, és felült az ágyban. Ez a St. Honoré-i lány pompás teremtés volt. Ujjaival végigszántotta fekete, sűrű, göndör haját. Lábával oldalba bökte alvó élettársát (Christie 2022b: 46).

*Egyszer se találkoztak veszedelmes kígyókkal, vadállatokkal, vagy ámokfutó **bennszülöttekkel?** (Christie 2020: 58)*

Egyszer se találkoztak veszedelmes kígyókkal, vadállatokkal, vagy ámokfutó **helyiekkel [locals]?** (Christie 2022b: 50).

*Nagy gondot vett le a vállamról, mondta Victoria. Vidáman mosolygott, **kivillantak fehér fogai** (Christie 2020: 68).*

„Nagy gondot vett le a vállamról”, mondta Victoria. Vidáman mosolygott. (Christie 2022b: 59).

változtatott szövegben a kövéren szedett részeket kihagyták, ott értelemszerűen én is kihagyom őket. Ahol a jelölt részeket más kifejezéssel helyettesítették, ott én is más kifejezést használok, a magyar kifejezés a saját fordításom, de egyúttal megadom az eredeti angol helyettesítő kifejezést is.

Gregory Dyson halkan káromkodott. Aztán lassan megindult a bungalója felé. Már majdnem odaért, amikor az egyik bokor árnyékából megszólította valaki. Összerezsent. A sűrűsödő homályban egy pillanatra mintha kísértet jelent volna meg előtte. Aztán felkacagott. Azért vélte arc nélküli látomásnak, mert a ruhája fehér volt, az arca pedig fekete (Christie 2020: 98).

Gregory Dyson halkan káromkodott. Aztán lassan megindult a bungalója felé. Már majdnem odaért, amikor az egyik bokor árnyékából megszólította valaki. Összerezsent. A sűrűsödő homályban egy pillanatra mintha kísértet jelent volna meg előtte. Aztán felkacagott (vö. Christie 2022b: 86f.).

*„Tudom. Láttam.” – A lány **fehér fogait hirtelen felvillantva** rámosolygott. „Valaki betette a halott úr szobájába. És én most visszaadom magának”* (Christie 2020: 99).

„Tudom. Láttam.” – A lány rámosolygott. „Valaki betette a halott úr szobájába. És én most visszaadom magának” (Christie 2022b: 87).

*„Ki volt az, akivel beszélgettél?” „A **néger** lány, aki takarít nálunk. Victoriának hívják, vagy hogy”* (Christie 2020: 99).

„Ki volt az, akivel beszélgettél?” „A lány, aki takarít nálunk. Victoriának hívják, vagy hogy” (Christie 2022b: 87).

*„Ne mondja ilyet!”, szolt rá Tim dühösen. „Üldözési mánia! Olyan könnyen kijelentik ezt az emberről. Csak azért, mert Molly ... egy kicsit talán ideges. Amióta eljöttünk ide, Nyugat-Indiába. Az **a sok fekete arc**. Hiszen tudja, az embernek néha olyan furcsa érzései támadnak...”*⁵ (Christie 2020: 115).

„Ne mondj ilyet!”, szolt rá Tim dühösen. „Üldözési mánia! Olyan könnyen kijelentik ezt az emberről. Csak azért, mert Molly...egy kicsit talán ideges. Amióta eljöttünk ide, Nyugat-Indiába. Hiszen tudja, az embernek néha olyan furcsa érzései támadnak...”⁶ (Christie 2022b: 102).

⁵ Az eredeti angol nyelvű szövegben még más, később kihagyott részek is megjelennek: „Don’t say that”, said Tim angrily. „Persecution mania! People always say that about people. Just because she – well – maybe she’s a bit nervy. Coming out here to the West Indies. **All the dark faces**. You know, people are rather queer, sometimes, about the West Indies **and coloured people**” (Christie 2022a: 98).

⁶ Itt a megváltoztatott szövegben megmarad a *West Indies* kifejezés: „[...] You know, people are rather queer, sometimes, about the West Indies” (Christie 2022b: 102).

*A nagydarab, jóképű **fekete** előbb az egyik férfira nézett, aztán a másikra, ahogy ott ültek az asztalnál. „Isten engem úgy segítjen”, mondta. „Ez minden, amit tudok. Én nem tudok mást, csak amit elmondtam maguknak” (Christie 2020: 119).*

A nagydarab, jóképű **férfi [man]** előbb az egyik férfira nézett, aztán a másikra, ahogy ott ültek az asztalnál. „Isten engem úgy segítjen”, mondta. „Ez minden, amit tudok. Én nem tudok mást, csak amit elmondtam maguknak”⁷ (vö. Christie 2022b: 107).

*„Jól csinálták”, bólintott Mr. Rafiel. „Tim nagyon ügyes, és rengeteget dolgozik. Molly meg igen kedves teremtés, és csinos is. **Mind a ketten robotoltak, akár a rabszolgák, bár ez a kifejezés furcsán hangzik itt, mert a hajdani rabszolgák, utódai egyáltalán nem dolgozzák agyon magukat, amennyire meg tudom ítélni. A minap megfigyeltem egy fickót: felmászott egy kókuszpálmára a reggelijéért, aztán átaludta a nap hátralevő részét. Kellemes élet!”** (Christie 2020: 166sk.)*

„Jól csinálták”, bólintott Mr. Rafiel. „Tim nagyon ügyes, és rengeteget dolgozik. Molly meg igen kedves teremtés, és csinos is” (Christie 2022b: 150).

Az egyértelműen rasszista ábrázolásmód szembeszökő az olvasó számára. Ezenfelül azonban azt is feltételezhetjük, hogy a lány fizikai, testi tulajdonságainak (fehér, ragyogó fogak, márványszerű test stb.) szándékos hangsúlyozása annak ártatlanságát, szeplőtelenességét, tisztaságát, feddhetetlenségét, erkölcsi romlatlanságát, esetleges naivitását is jelezhetik, ami egyértelmű ellentétet képez számos szállodai vendég gyakran erkölcstelen viselkedésével. Ez annak ellenére helytálló lehet, hogy a szövegben szó esik – leginkább Prescott kanonok szemüvegén keresztül nézve – Victoria laza erkölcséről, amely annak egy férfival házasság nélkül való együttélésében nyilvánul meg. Miss Marple okossága, rafináltsága, racionalitása, intelligenciája, tapasztaltsága, logikája, erkölcsössége a többi szereplőt, úgy a szálloda vendégeit, mint a szállodai alkalmazottakat kontrasztálni hivatott. Az olvasót ezek a sztereotípiák egyfelől megzavarhatják azáltal, hogy Victoriában például a naivitása, tapasztalatlansága miatt nem bízik, beszámíthatatlannak minősíti, és így predesztinálva van arra, hogy rossz nyomokat kövessen. De az amerikai szállodavendégek sztereotipikus viselkedése és

⁷ Megjegyzendő, hogy a férfi sajátos, normától eltérő kiejtése, nyelvhasználata, mely alantasságát, ezáltal rasszista ábrázolását is jelezheti („*Ah declare to God*”, he said. „*That’s all Ah know. Ah don’t know nothing but what Ah’ve told you*” (Christie 2022b: 107), az angol nyelvű szövegben (úgy az eredetiben, mint az átdolgozott szövegben!) jelölve van, a fordításban azonban nem tetten érhető.

leírása is azt eredményezi, hogy az olvasó rossz következtetéseket von le. Másfelől Victoria és mások karaktere azt a célt is szolgálja, hogy Miss Marple mint a nyomozó figurája heroikusabban és megalapozottabban jelenjen meg a cselekményben. Hiszen (ahogy már említettem) nemcsak Victoria kérdéses ábrázolása járul ahhoz hozzá, hogy Miss Marple alakja felmagasztalódjon, hanem számos karakter sztereotipikus ábrázolása:

– Az unalmas Palgrave őrnagyé:

Ez a mozdulat udvarias volt és tapintatos. Miközben Palgrave őrnagy folytatta életútjának meglehetősen unalmas ismertetését, Miss Marple békesen elmerült gondolataiban. Nagy gyakorlata volt már az ilyesmiben. A helyszín változó volt. [...] De a sablon ugyanaz volt. Egy öregedő férfi, akinek hallgatóságra van szüksége, hogy emlékezetében újra átélje azt az időt, amikor boldog volt. Amikor a háta egyenes volt, a hallása jó. Az ilyen fecsegők egy része jóvágású, katonás öregfiú, más része viszont elszomorítóan csúf. A szederjes képű Palgrave őrnagy, akinek fél szeme üvegből volt, s aki egészben véve egy kitömött békára emlékeztetett, ez utóbbi kategóriába tartozott (Christie 2020: 5sk.).

– A harsány amerikai házaspároké:

Kitörő, hangos nevetés hangzott fel annál az asztalnál, amelyet figyeltek. Olyan hangos, hogy a dobozenekart is túlharsogta. Gregory Dyson hátradőlt a székében, és az asztalt csapkodta, a felesége méltatlankodott, Palgrave őrnagy pedig kiürítette poharát, és lelkesen tapsolt. Ebben a pillanatban aligha mondta volna róluk bárki, hogy komolyan veszik, amit csinálnak (Christie 2020: 23).

– Mr. Rafiel fegyelmezett, engedelmes alkalmazottaié, Jacksoné és Esther Waltersé:

Mellette ül a titkárnője. Mrs. Walters. Búzaszőke haja és kellemes arca van. Mr. Rafiel sokszor nagyon csúnyán gorombáskodik vele, de az asszony láthatólag sohasem veszi fel. Nem annyira alázatos, inkább egykedvű, úgy viselkedik, mint egy jól képzett ápolónő – gondolta Miss Marple.

Egy fehér zakós, magas, jóképű fiatalember ment oda hozzájuk, és megállt Mr. Rafiel széke mellett. Az öregember felnézett rá, bólintott, aztán az egyik székre mutatott. A fiatalember eleget tett a felszólításnak, és leült. Vélhetőleg Mr. Jackson – gondolta Miss Marple. – Mr. Rafiel inasa és ápolója (Christie 2020: 27).

Ugyanazt a célt szolgálják: az olvasó tévútra vezetését és Miss Marple ideálisítását, mint valakiét, aki mindent átlát, és felismeri az összefüggéseket. Egye-

dül Mr. Rafiel ér fel Miss Marple-hoz, a nagyon durva és verbálisan bántalmazó fellépése ellenére, különösen, ami a nőket illeti. Azonban ő az egyedüli, aki felismeri és elfogadja Miss Marple zsenialitását:

Tekintete Mr. Rafiel asztalára tévedt. Mr. Rafielről az a legfontosabb tudnivaló, hogy hihetetlenül gazdag, minden évben eljön Nyugat-Indiába, majd nem teljesen béna, és szakasztott olyan, mint valami öreg ragadozó madár. Ruhája lazán lóg összeaszott testén. Könnyen lehet hetven- vagy nyolcvan- vagy éppen kilencvenéves. A szeme ravasz, és gyakran gorombáskodik, de az emberek ritkán sértődnek meg, részint mert olyan nagyon gazdag, részint meg lenyűgöző személyisége azt az érzést kelti az emberben, hogy Mr. Rafielnek valahogy joga van gorombáskodni, ha éppen kedve támad rá. (Christie 2020: 27)

„[...] viszont be kell vallanom, hogy senki se hinné, aki végighallgatja a maga szokásos csevegését, hogy van egy kis sütnivalója. Az igazat megvallva maga logikusan gondolkodik. Nagyon kevés nő szokott logikusan gondolkozni” (Christie 2020: 154).

„Rosszul ítélem meg” mondta Mr. Rafiel a rá jellemző őszinteséggel. „Sohasem voltam oda az öreglányokért. Csupa pamutgombolyag és terefere. De őbenne van valami. Van szeme, füle, és használja is” (Christie 2020: 167).

„Ilyenek a nők!” horkant fel Mr. Rafiel kétségbeesetten. „Mind egyformák, az egész társaság, ahányan csak vannak! Nem tudnak pontosak lenni. Soha nem bizonyosak afelől, hogy mi micsoda. És mindebből milyen következtetést vonhatunk le?” tette hozzá ingerülten. „Evelyn Hillingdon vagy Greg felesége, Lucky? Szép kis história!” (Christie 2020: 172)

Végezetül a következőket említem meg: egy kifejezés helyettesítése egy másik nem-rasszista kifejezéssel nem szünteti meg feltétlenül a szóban forgó szövegrész rasszista felhangját:

„No dangerous encounters with snakes or wild animals or **natives** gone berserk?” (Christie 2022a: 50) „Egyszer se találkoztak veszedelmes kígyókkal, vadállatokkal vagy ámokfutó **bennszülöttekkel**?” (Christie 2020: 58)

Ebben a példában a *natives* / *bennszülöttek* szót a *locals* / *helyiek* kifejezéssel helyettesítették. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük a szöveghelyet, akkor rögtön szembetűnik, hogy a *helyiek* helyettesítő kifejezés a kontextusban pontosan olyan rasszistán hat, mint a *bennszülöttek* az eredetiben, mivel a szóban forgó kifejezések konnotációja ebben a példában különösen függ a kontextustól: A szigeten élő embereket kígyókkal és vadállatokkal azonosítják, függetlenül at-

tól, hogy *bennszülöttek*ként vagy *helyiekként* hivatkoznak rájuk: szerepelnek a veszélyes elemek listáján, melyekkel a szigeten összefuthatunk.

Összességében elmondhatjuk, hogy ha a sztereotípiákat megváltoztatják, akkor ez a mű élvezeti értékére is jelentős hatással van. Az ún. whodunit történetek legfontosabb jellemzői a rejtvények és a rejtvényfejtők. Gyakran a sztereotípiák azok, amelyek az előbbieket segítenek megérteni, illetve amelyek ellenére (megtévesztés) a rejtvények megfejthetővé válnak. „[...] egy jó szépirodalmi mű igazsága mindig komplex, mindig többszólamú. Olyan, mint egy kórusmű, nem lehet pusztán egy szempontból megítélni dolgokat” (Dzsubák 2023). Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a fent kövéren szedett szöveghelyek rasszizmusa ne lenne szigorúan elítélendő: az olvasó feladata azonban, hogy ezen elgondolkozzon, és levonja a megfelelő következtetéseket.

4. Összefoglalás

Az olvasók érzékenyítése nem kell, hogy szükségszerűen cenzúrázott szövegeket eredményezzen: egy szöveg értelmezéséhez mindig hozzátartoznak olyan szövegen kívüli instanciák is, mint a levelek, naplók, korszakos összefüggések (Kurz 2000: 210), és az olvasónak lehetőségének kellene lennie arra, hogy ezek és más szövegen belüli tényezők segítségével interpretáljon egy szöveget. Másképpen fogalmazva: nem egy mű szereplőit kellene antidiszkriminációs tréning alá vetni, hanem inkább az olvasókat, a változtatások ugyanis beláthatatlan következményekkel járhatnak: a szerző identitása egy meghamisított identitás lesz, hisz nem az eredeti kognitív beállítódások, motivációk, ismeretek jutnak kifejezésre. A helyzeti összefüggésekbe, történeti korszakokba való bepillantás homályos, a kapott kép akár érthetetlen lesz azáltal, hogy korábban általánosan érvényes világnézetek „elállítva”, a maihoz igazítva jelennek meg. „[...] egy mű mindig elválaszthatatlan a kortól, amelyben született: [...]. A múltat pedig nem lehet megváltoztatni, csak megismerni” (Dzsubák 2023). Nemcsak a szerző, de az olvasó szabadsága is korlátozódik, azáltal, hogy a megváltoztatott szöveg nem azokat az érzelmi és kognitív folyamatokat váltja ki, amiket az eredeti kiváltana. Egy másfajta értelmezésre kerül sor. Ezenfelül sérül a szöveg integritása is, amennyiben a változtatások a cselekményszövében is kárt okozhatnak (ld. fentebb). Ideológiai alapú változtatások a szövegekben nyomhamisításhoz és ezáltal megtévesztésen alapuló interpretációhoz vezetnek a befogadó felől nézve. A cenzúra „[...] a szabad gondolkodás, a kritikai érzék halálát jelentheti, [...], amikor helyettem akarják eldönteni, hogy miről mit gondoljak” (Dzsubák 2023).

Irodalomjegyzék

- Brinker, K.–Antos, G.–Heinemann, W.–Sager, S. F. (Hrsg.) 2000. *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 16/1. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Carstarphen, M. G. 2023. Of Race, Law, and Order: Colonial Ghosts. In: Evans, M. A.–Berntal, J.C. (eds.): *The Bloomsbury Handbook to Agatha Christie*. London: Bloomsbury Academic.
https://www.researchgate.net/publication/368387626_THE_BLOOMSBURY_HANDBOOK_TO_AGATHA_CHRISTIE (2024. 01. 10.)
- Dzsubák T. 2023. *Nyáry Krisztián: Senki nem lesz rasszista Othellótól vagy lesbikus Szapphótól*. 2023. 04. 19.
<https://index.hu/kultur/2023/04/19/irodalom-halala-agatha-christie-nyary-krisztian-turi-timea-nadasdy-adam/> (2023. 12. 20.)
- Eckert, K. 2021. Hercule Poirot and the Tricky Performers of Stereotypes in Agatha Christie’s Murder on the Orient Express. *Text Matters* 11. Uniwersytet Łódzki, 186–203.
https://www.researchgate.net/publication/356477703_Hercule_Poirot_and_the_Tricky_Performers_of_Stereotypes_in_Agatha_Christie's_Murder_on_the_Orient_Express (2024.01.10.)
- Hall, R. 2023. *Agatha Christie novels reworked to remove potentially offensive language*. 2023. 03. 26.
<https://www.theguardian.com/books/2023/mar/26/agatha-christie-novels-reworked-to-remove-potentially-offensive-language> (2023. 12. 20.)
- Kurz, G. 2000. Methoden der Textinterpretation in literaturwissenschaftlicher Perspektive. In: Brinker, K.–Antos, G.–Heinemann, W.–Sager, S. F. (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 16/1. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 209–220.
- Link, S. J. 2023. Manipulating Readers: The Novels of Agatha Christie. In: Link, S. J.: *A Narratological Approach to Lists in Detective Fiction*. Crime Files. Cham: Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-031-33227-2_4 (2024. 01. 10.)
- Lohse, E. 2023. *Unseriös regiert*. 2023. 12. 12.
<https://www.faz.net/aktuell/politik/ampel-passt-nicht-zusammen-haushaltsstreit-zwischen-spd-fdp-und-gruenen-19378709.html> (2023. 12. 20.)
- Praschl, P. 2023. *Miss Marple und die Zensur*. 2023. 04. 04.
<https://www.welt.de/kultur/article244517188/Agatha-Christie-Jetzt-fallen-die-Sensitivity-Reader-der-Verlage-auch-noch-ueber-Miss-Marple-her.html> (2023. 12. 20.)
- Schwarz-Friesel, M.–Consten, M. 2014a. *Einführung in die Textlinguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

- Schwarz-Friesel, M.–Consten, M. 2014b. Onlinematerial zum Buch Schwarz-Friesel, M.–Consten, M. 2014. *Einführung in die Textlinguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
https://www.static.tu.berlin/fileadmin/www/10002023/Online-Material_MSF/Onlinematerial_zum_Buch_Einfuehrung_in_die_Textlinguistik.pdf
(2023. 12. 20.)
- Simpson, C. 2023. *Agatha Christie classics latest to be rewritten for modern sensitivities*. 2023. 03. 25.
<https://www.telegraph.co.uk/news/2023/03/25/agatha-christie-classics-latest-rewritten-modern-sensitivities/> (2023. 12. 20.)

Források

- Christie, A. 2010. *Karibische Affäre*. Paris: Hachette Collections.
- Christie, A. 2020. *Rejtély az Antillákon*. Budapest: Helikon.
- Christie, A. 2022a. *A Caribbean Mystery*. New York: William Morrow Paperback Edition.
- Christie, A. 2022b. *A Caribbean Mystery*. London: Harper Collins Publishers. (Kindle Edition)
- Gyenis Á. 2024. *Mészáros és Tiborcz nagybevásárlást csapott a gazdaság felpörgetésére szánt állami százmilliárdokból*.
https://hvg.hu/360/20240128_hvg_krizisalapok_allami_penzhalmozas_elitklub_gordiuszi_csomo (2024. 02. 01.)

Texts as Clues, Texts as Signals – Remarks on the Reworking of the Texts of Agatha Christie

Cognitive-procedural text linguistics investigates texts with respect to their communicative function and aims to describe mental capacities and thought processes as the basis of text production and reception. From the perspective of the producer, texts are considered as clues, from the perspective of the recipient, they are looked upon as signals. The question arises whose mental capacities, cognitive attitude, motives, knowledge etc., are expressed in a censored text and how the changes impact recipients for whom texts represent signals. These questions are to be discussed by reference to the new editions of the works of Agatha Christie ferociously debated recently. The aim of the paper is to show what reworking a text means from a linguistic perspective.